

והלוא אין בו (בה) ממש

מים ראשונים: כפילות הכותרת מקורה בנשוא המשפט: "בו" – בעגל, או "בה" – בעבודה זרה (ע"ז). בין כך ובין כך, השאלה העומדת לדיון, שחז"ל שמים בפי הפילוסופים (ומינים), היא: אם אין ממש בעבודה זרה, מדוע הקב"ה מקנא לעובדיה? אם עגל הזהב הוא גוש חומר שאין בו שום ממשות, "למה יחרה אפך בעמך"?

שמות רבה מגו "ויחל משה" – למה הכעס אם אין בו ממש

רבי נחמיה אומר: בשעה שעשו ישראל אותו מעשה, עמד לו משה מפייס את האלהים. אמר: ריבון העולם, עשו לך סיוע ואתה כועס עליהם?! העגל הזה שעשו יהיה מסייעך. אתה מזריר את החמה והוא הלבנה. אתה הכוכבים והוא המזלות, אתה מוריד את הטל והוא משיב רוחות, אתה מוריד גשמים והוא מגדל צמחים. אמר לו הקב"ה: משה, אף אתה טועה כמותם? והלוא אין בו ממש! אמר לו: אם כן למה אתה כועס על בניך? הוי: "למה ה' יחרה אפך בעמך"¹.

שמות רבה ל כא "ואלה המשפטים" – זנות חמורה יותר

... ביטלו ישראל "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" – ומחל להם, שאין בעבודה זרה ממש אלא קנאה, שנאמר: "יקניאוהו בזרים" ... וכשחטאו ישראל בשיטים בזנות, נפלו מהם כ"ד אלף ... ישראל מה נהנו מעבודת כוכבים, שלא רואה ולא שומעת ולא מדברת! שנאמר: "כמוהם יהיו עושיהם" (תהלים קטו ח). אבל הזנות שהוא דבר של ממש לקו עליו, ונמחל להם על עבודת כוכבים...²

ויקרא רבה ז א פרשת צו – אין בו ממש של אהרון

אמר ר' אסי: מלמד שהיה [אהרון] נוטל את הקורנס ופוחסו [את העגל] לפניו ואומר להם: ראו שאין בו ממש. הוא שמשה אמר לאהרון: "מה עשה לך העם הזה". אמר לו [משה לאהרון]: מוטב היה להן שידונו שוגגין ואל ידונו מזידיים.³

מכילתא דרבי ישמעאל, פרשה ו יתרו "כי אנכי ה' ... אל קנא" – למה הקב"ה מקנא

¹ טענות סנגוריה רבות היו למשה על עם ישראל בעקבות חטא העגל: טענת חילול השם, ששני הדברות הראשונים נאמרו בלשון יחיד, שאין עונש בעשרת הדברות, שזה עתה יצאו ממ"ט שערי טומאה וכו' - ראה פרשה מג בשמות רבה במלואה, תנחומא כאן ועוד, ראה גם דברינו סניגוריות על חטא העגל בפרשה זו. מכולן, טענת "אין בו ממש" מתוחכמת ומפתיעה. אמנם, ברמה החינוכית/פדגוגית הקב"ה עונה מיד למשה (הכל עפ"י המדרש כמובן): "יודע אני שאין בו ממש, אלא שלא יאמרו (ילמדו) לעשות עבודה זרה" (המשך המדרש שם, סימן ז), אך עיקר ענייננו הוא ברמה העקרונית. משה (או הדרשן) מעורר כאן בעיה מהותית ומרכזית: מה באמת היחס ביהדות לעבודה זרה? החל מימי אברהם ששבר את הפסלים, דרך המלחמה בפאגאניות בימי בית ראשון ושני, ועד ימינו אנו: יש בעבודה זרה ממש או אין בה ממש? ומה היחס לסמלים שאינם עבודה זרה ממש?

² זנות היא השחתה ובין אדם לחברו. עבודה זרה היא אידיאולוגיה ובין אדם למקום. הייתה בעבר גם עבודה זרה משחיתה אך היא בטלה: "יצר עבודת כוכבים כבר נעקר, יצר זנות הוא קיים" – שיר השירים רבה פרשה ז (ראה גם סנהדרין סד ע"א ויומא סט ע"ב שחכמים עקרו יצר של עבודה זרה וכשביקשו לעקור גם את יצר המין ראו שאין קיום לעולם. וכן עבודה זרה יז ע"א בדיון של שני החכמים אם ללכת לפיתחה של עבודה זרה משום שכבר בטל יצרה, או אדרבה, ללכת לפיתחה של בית זנות ע"מ לכופ את היצר). הדברים מזכירים את דור המבול "כי מלאה הארץ חמס" - "לא נחתם דינם אלא על הגזל" ואת ההבדל בינו לדור הפלגה שלמרות שהתריסו כלפי מעלה, עונשם היה קל יותר. ראה דברינו [בין דור הפלגה לדור המבול](#) בפרשת נח. אגב, מדרש זה משמות רבה הוא בפרשת משפטים, שם גם מודגש ההבדל בין חטא שהוא עבירה על עשרת הדברות שהוא קל יותר, מול חטא של עבירה על הדינים ועל המשפטים שהוא חמור יותר. בכל מקרה, שאלתנו עדיין במקומה עומדת: ניחא זנות "יש בה ממש", אבל עבודה זרה, הרי כולנו יודעים ש"עצביהם כסף וזהב מעשה ידי אדם" ואין בה ממש! אז איך באמת צריך להתייחס לעבודה זרה? האם טענתו של משה היא רצינית, או שהיא רק לצורך בקשת כפרה (בדרך של הבאת הדבר לכדי אבסורד)?

³ אהרון מנסה להניא את העם, ברגע האחרון, ממעשה העגל, ומראה להם תוך כדי עשייתו ש"אין בו ממש". לכאורה משלים אהרון את משה מהמדרש הראשון. זה טוען כלפי הקב"ה ש"אין בו ממש" בדיעבד וכבקשת סליחה, וזה אומר לעם: "ראו, הלוא אין בו ממש" לכתחילה ובמטרה למנוע את המעשה. אלא שיש בכל זאת הבדל ביניהם. לפי תפיסת משה (עפ"י המדרש כמובן), במעשה זה החמיר אהרון את המצב והפך את העם משוגגים למזידיים. אך בה בעת, מעז יצא מתוק ובדברי משה אלה יש התחלה של תשובה לשאלתנו. אם ברגע שאדם מבין שאכן "אין בה ממש" והוא בכל זאת ממשיך לעשות את הפסל, משמע שהעבודה הזרה היא כעת אצלו פנימה, במחשבתו ובהכרתו, וזו בעצם הבעיה. אבל עדיין משה משתמש בטענה זו לאחר המעשה!

שאל פילוסופוס אחד את רבן גמליאל: ... וכי יש כוח בעבודה זרה להתקנאות בה? גיבור מתקנא בגיבור. חכם מתקנא בחכם. עשיר מתקנא בעשיר. אלא יש כוח בעבודה זרה להתקנאות בה!⁴ אמר לו: אילו אדם קורא לכלבו בשם אביו וכשהוא נודר, נודר בחיי כלב זה. במי האב מתקנא? בבן או בכלב?⁵ אמר לו: יש למקצתה צורך. אמר לו, מה ראית? אמר לו: הרי שנפלה דליקה במדינה פלונית והוצל בית עבודה זרה שלה, לא שעמדה לעצמה. אמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שיוצא למלחמה, עם מי נלחם, עם החיים או עם המתים? אמר לו: עם החיים.⁶ אמר לו: הואיל ואין למקצתה צורך, מפני מה אינו מבטלה? אמר לו: וכי לדבר אחד אתם עובדין? והרי אתם עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות להרים ולגבעות לאפיקים וגיאות, ואפילו לאדם - יאבד עולמו מפני השוטים?⁷

דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן "כי תוליד בנים" – לא בתוך העולם שלי

אי"ר שמיי גיבוטייא: אם יש בעבודה זרה ממש, מפני מה אינה אומרת אל תכניסו אותי לאש, אל תכתשוני? אלא מכניסין אותה לאש ומכין אותה בפטיש ומתיכין אותה והיא שותקת ואין בה ממש לדבר בעולם. לפיכך אני מקנא לה, שאינה יכולה לעשות דבר ולא לבראות עולם, וְאֶת מניח למי שברא עליונים ותחתונים ועובד למי שאין בו ממש? אם מבקש אתה לעבדן, יפנה מתוך שלי ויעשה עולם לעצמו. ואם עשית כן ועבדת אותן, איני מקנא בו ואל תעשה אותן בתוך שלי. ומה ראה להזהירן כך על עבודה זרה? להודיעך שאין בו ממש, והן עתידין ליכנס לארץ ולהוליד בנים והם עומדין ועובדין עבודה זרה!⁸

עבודה זרה דף נד עמוד ב – עולם כמנהגו נוהג

משנה: שאלו את הזקנים ברומי: אם אין רצונו בעבודת כוכבים, למה אינו מבטלה? אמרו להן: אילו לדבר שאין צורך לעולם בו היו עובדין היה מבטלו, הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות, יאבד עולמו

⁴ ויש ממש בעבודה זרה, אומר הפילוסוף, ולכן הקב"ה כעס בחטא העגל ולכן הוא נקרא "אל קנא".

⁵ תשובת רבן גמליאל היא במשל הבן והכלב. פירוש משל זה הוא שכאשר הבן נודר בשם הכלב (בנמשל, בני אדם סוגדים לעבודה זרה ונשבעים ומשביעים בשמה), האבא (הקב"ה) כועס על הבן שככה התדרדר ולא על הכלב. כעסו וקנאותו של הקב"ה אינה על עבודה זרה עצמה, אלא על האדם (הבן), שצלם אלהים שבו נפגע והושחת. לא האמת האבסולוטית הטרנצנדנטלית מעניינת, אלא האמת הפסיכולוגית האנושית. ראה מקבילה לקטע זה של המדרש במסכת עבודה זרה נה ע"א: "שאל אגריפס שר צבא את רבן גמליאל: כתיב בתורתכם: כי ה' אלהיך אש אכלה הוא אל קנא - כלום מתקנא אלא חכם בחכם וגיבור בגיבור ועשיר בעשיר! אמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לאדם שנשא אשה על אשתו - חשובה ממנה אין מתקנאה בה, פחותה ממנה מתקנאה בה". כאן המשל רך יותר: לא בן שנשבע בשם כלב וקורא לו בשם אביו, אלא אדם שלוקח לו אישה נוספת חשובה פחות מאישתו הראשונה. ואם נחזור למוטיב הכלב, ראה מדרש תנחומא פרשת תרומה סימן ג הסיפור על טורנוסרופוס ששאל את רבי עקיבא למה הקב"ה שונא את עובדי עבודה זרה והחלום שרבי עקיבא מספר לו בו הוא ראה שני כלבים: רופוס ורופינא, כשם של טורנוסרופוס ואשתו. טורנוסרופוס כועס על כך ור' עקיבא עונה לו שזה בדיוק כעסו של הקב"ה על הגויים שנוטלים בול עץ וקוראים אותו אלהים כשמו. שם משתמע שזה עניין של חילול השם. ראו דברינו [טורנוסרופוס ורבי עקיבא](#) בפרשת תזריע.

⁶ הפילוסוף (מין? נוצרי? הלניסט?) ממשיך בטענותיו ואינו מרפה. עובדה היא, הוא אומר, שראינו מקרים בהם הייתה דליקה בעיר ודווקא בית עבודה זרה שעמד בסמוך לשאר הבתים, ניצל. הנה, טוען הפילוסוף, יש כוח ממשי בעבודה זרה. במקומות אחרים, חז"ל התמודדו עם תופעות וטענות כאלה ברצינות. ראה מסכת עבודה זרה נה ע"א לגבי אנשים שהתרפאו ע"י שנכנסו לבית עבודה זרה: "קחזינן גברי דאזלי כי מתברי ואתו זה מצמד", וכן בסנהדרין סז ע"ב: "אמר רבי יוחנן: למה נקרא שמן כשפים - שמכחישין פמליא את מעלה". וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [בין עבודה זרה לטבע \(שיטת ר' יוסי הגלילי\)](#) ובדברינו [ונתן אלך אות או מופת](#) שניהם בפרשה ראה וראינו גם את מחלוקת הראשונים: הרמב"ם שלא מוכן להכיר בשום כח של קסם, כישוף, רוח טומאה וכו', וכנגדו רשב"ם, ראב"ד ורמב"ן שמכירים בכח זה ומצטטים גמרות אלה. אבל כאן, עונה רבן גמליאל לפילוסוף באופן שאינו מכיר בשום אפשרות לממשות של עבודה זרה (הוא לא מתווכח על עצם הסיפור אם אכן אירע או לא). כל בית בעיר שנשרף בדליקה היו בו חיים, טוען ר"ג, היה שם איזה חשבון של ההשגחה עם דיירי הבית ויש סיבה מדוע עלה באש. בית עבודה זרה אינו כלום – הוא כמו בית מת, אין אליו שום התייחסות ולכן, באופן פרדוכסלי, דווקא הוא ניצל.

⁷ הפילוסוף אינו מרפה ומעלה טיעון נוסף מדוע אין הקב"ה מבטל לחלוטין את העבודה הזרה ומעבירה מהעולם. לנושא זה נתייחס בגמרא עבודה זרה נד ע"ב המובאת להלן. נראה כאילו מכילתא זו מנסה לקפל בתוכה את כל הוויכוחים בין חכמי ישראל והפילוסופים. נגררנו להביאה בשלמותה, למרות שהיא אולי חורגת קצת מהנושא שאנו מבקשים להתמקד בו. כדאי גם לזכור את מקומה ושורשיה של מכילתא זו. על הפסוק בדיבר השני של עשרת הדברות: "לא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵל קַנָּא וכו'". ראה דברינו [לא יהיה לך אלהים אחרים](#) בפרשת יתרו. ותשובת רבן גמליאל על כך היא שהקב"ה לא משנה סדרי בראשית בגלל אנשים שטועים ועובדים עבודה זרה. נראה שזו תשובה רחבה הנוגעת לכח הבחירה בכלל ולא התערבות הקב"ה כל רגע במעשי בני האדם. הקב"ה אינו "גננת" ובני אדם לא יטריחו אותו במעשיהם לכאן ולכאן.

⁸ תשובת ר' שמיי גיבוטייא היא מן איפכא מסתברא. ברור לכל שאין בעבודה זרה שום ממשות שהרי היא "כחומר ביד היוצר", פאסיבי לגמרי. מגלפים אותה, כותשים אותה, שמים אותה באש "ואין קול ואין עונה" כדברי אליהו בהר הכרמל. ודווקא משום שאין בה ממש, לכן הקב"ה מקנא! כמו שהקב"ה עונה למשה במדרש הראשון שהבאנו "יודע אני שאין בו ממש, אלא שלא יאמרו (ילמדו) לעשות עבודה זרה" (ראה הערה 1 לעיל). או כמו שהבאנו בהערה 3 ובהערה 5 לעיל. שימו לב שמדרש זה מדבר בעבודה זרה בארץ ישראל! בין אם יש ובין אם אין בעבודה זרה ממש, מי שרוצה לעבוד עבודה זרה, יעשה זאת בבקשה לא בתוך הפלטין של המלך, לא בארץ ישראל: "יפנה מתוך שלי ויעשה עולם לעצמו". שים לב שהמדרש הוא בפרשת "כי תוליד בנים ובני בנים" שאנו קוראים בתשעה באב. ראו דברינו [קיום המצוות בארץ](#) בפרשת ראה.

מפני השוטים? אמרו להן: א"כ, יאבד דבר שאין צורך לעולם בו, ויניח דבר שצורך העולם בו! אמרו להן: אף אנו מחזיקין ידי עובדיהן של אלו, שאומרים: תדעו שהן אלוהות שהרי הן לא בטלו.⁹

גמרא: תנו רבנן: שאלו פלוסופין את הזקנים ברומי: אם אלהיכם אין רצונו בעבודת כוכבים, מפני מה אינו מבטלה? אמרו להם: אילו לדבר שאין העולם צורך לו היו עובדין הרי הוא מבטלה, הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות, יאבד עולם מפני השוטים? אלא עולם כמנהגו נוהג, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין.¹⁰ דבר אחר: הרי שגזל סאה של חטים והלך וזרעה בקרקע, דין הוא שלא תצמח! אלא עולם כמנהגו נוהג והולך, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין... הרי שבא על אשת חבירו, דין הוא שלא תתעבר! אלא עולם כמנהגו נוהג והולך, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין. והיינו דאמר ריש לקיש, אמר הקב"ה: לא דיין לרשעים שעושיין סלע שלי פומבי, אלא שמטריחין אותי ומחתימין אותי בעל כרחי.¹¹

מדרש תהלים (בובר) מזמור לא – מעט ממש בעבודה זרה לעתיד לבוא

"בך ה' חסיתי אל אבושה". זהו שאמר הכתוב: "יבושו כל עובדי פסל" (תהלים צז ז). אמר ר' יודן בשם ר' נחמן: עתיד הקב"ה ליתן ממש מעט בעבודה זרה, והיא באה ומשתחוה להקב"ה, שנאמר: "והשתחוו לו כל אלהים" (תהלים צז), ואחר כך היא בושה לעובדיה. אמר ר' פנחס: עתיד הקב"ה לעשות פתחון פה לעבודה זרה, להיות מדברת בפני עובדיה, ואומרת להם: אוי לכם שהנחתם לחי העולמים, שהוא קונה שמים וארץ, והשתחיתם למי שנאמר עליו: "פה להם ולא ידברו" (תהלים קטו ה). אמר ר' יוחנן: כשנגלה הקב"ה בסיני, נתן כח בעבודה זרה והשתחוה לו.¹² אמר רב תחליפא: והכתוב מסייע לו לר' יוחנן, שנאמר: "והשתחוו לו כל אלהים" (תהלים צז ז), ישתחוו אין כתיב כאן, אלא "והשתחוו", שכבר השתחוו לו.¹³

שמות רבה פרשה טו סימן יז

... ונשבע להם שכשם שפדה אותנו ממצרים, כך הוא יפדה אותנו מאדום. ולא עוד אלא שיהיו גדולי העם רואין קטן מישראל ומתאוין לכרוע לפניו בשביל השם, שכתוב על כל אחד ואחד, שנאמר: "פֶה אָמַר ה' גָּאֵל יִשְׂרָאֵל

⁹ עד כאן בדומה לטענת "יאבד העולם מפני השוטים" שכבר ראינו לעיל במכילתא בוויכוח רבן גמליאל עם הפלוסוף. עבודה זרה היא דבר שטות שרק טיפשים מאמינים בו, ואי לכך אין סיבה שהקב"ה ישנה סדרי בראשית בגללה. משנה זו והגמרא שמוסדת עליה והברייתא המובאת שם (להלן) נראים כהרחבה של המכילתא לעיל, כולל ההמשך שם בוויכוח של רבן גמליאל עם הפלוסוף. יש אמנם תוספת במשנה, היא התשובה מדוע הקב"ה לא משמיד לפחות את אותה עבודה זרה שאין בה צורך (פסלים ואיקונין) - משום חזקת ידי עובדי עבודה זרה! אבל נראה שבסו"כ זו אותה תשובה שהרי עבודה זרה היא במהותה לדברים שיש לעולם צורך בהם, שמש, ירח, גשם וכו'.

¹⁰ ועד כאן בברייתא שהגמרא מביאה שמוסיפה את הביטוי "עולם כמנהגו נוהג". אבל מיד בהמשך יש תוספת חשובה.

¹¹ שהוולד שנוצר מאיסור עריות נולד באותו צלם אלהים הוא חותמו של הקב"ה, ככל יילוד אחר. ונראה שיש כאן גם רעיון סמוי אחר שהילד הנולד לא חטא והדבר קשור לנושא המורכב של מזמור. ראו ויקרא רבה לב ח בדברינו **מעוות לא יוכל לתקון**. לנושא עצמו, כאן מורחבת היריעה מנושא כוחה וממשתתה של עבודה זרה לרעיון כולל של השגחת הקב"ה בעולם ואופן הנהגתו אותה, כפי שראינו כבר במכילתא על רבן גמליאל לעיל וכפי שכבר הערנו בסוף הערה 7 על כח הבחירה. אם יש בעבודה זרה ממש או שהכל אחיזת עניים ופסיכולוגיה (בעיני העובדים אותה יש בה ממש) הוא נושא משני לשאלה הגדולה יותר: למה הקב"ה לא מתערב יותר בעולם ודואג ש"מנהגו" של העולם יהיה רק עפ"י הטוב והישר? למה יש בכלל כוחות של רוע וחטא? ואם נחזור ונתמקד בעבודה זרה וממשתתה, שוב ושוב צפים ועולים דברי רמב"ם שבתחילת הלכות עבודת כוכבים פרק א הלכה א, איך התחילה עבודה זרה: "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה, וזו היתה טעותם, אמרו הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו ראויין הם לשבחם ולפארתם ולחלוק להם כבוד, וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו, כמו שהמלך רוצה לכבד העומדים לפניו וזהו כבודו של מלך, כיון שעלה דבר זה על לבם התחילו לבנות לכוכבים היכלות ולהקריב להן קרבנות ולשבחם ולפארתם בדברים ולהשתחוות למולם כדי להשיג רצון הבורא בודעתם הרעה, וזה היה עיקר עבודת כוכבים, וכך היו אומרים עובדיה היודעים עיקרה, לא שהן אומרים שאין שם אלוה אלא כוכב זה, הוא שירמיהו אומר מי לא ייראך מלך הגוים כי לך יאתה כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם מאין כמון ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא, כלומר הכל יודעים שאתה הוא לבדך אבל טעותם וכסילותם שמדמים שזה ההבל רצונך הוא". עבודה זרה התחילה מדבר שיש בו ממש והתגלגלה במרוצת הדורות למה שהתגלגלה.

¹² והשתחוותה לו, כפי שעולה בבירור מהמשך המדרש. או שמה "השתחוותה", שנתן הקב"ה כביכול כח שווה לעבודה זרה.

¹³ ראה דברינו **לא יהיה לך אלהים אחרים על פני** בפרשת יתרו שם הארכנו לדון במדרש מפתיע זה. בציווי הדיבר השני: "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני", מתעוררת בעיה דומה לזו שאנו דנים בה כאן וכלשון המכילתא בפרשת יתרו על הפסוק: "לא יהיה לך אלהים אחרים - אלהים אחרים, וכי אלוהות הן? והלא כבר נאמר: ונתת את אלהיהם באש כי לא אלהים המה (ישעיה לז יט)!" בא מדרש זה ואומר שהקב"ה הוא שנתן כח לעבודה זרה, על מנת שתשתחוה לו. ואיפה נתן הקב"ה כח בעבודה זרה? במעמד הר סיני! כשאמר: "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני". ללמדך שיש מציאות כזו, "אלוהים אחרים", בוודאי במוחות ולבות בני אדם. הדיבר השני נמצא בעימות מתמיד עם הדיבר הראשון והמאבק של "אנכי ה' אלהיך" מול "אלוהים אחרים" אינו חדל לרוגע. גם ההתגלות "מפי הגבורה" לא מנעה אותו. ראה גמרא סוטה מז ע"א שגיחזי משרת אלישע, לאחר שיצא לתרבות רעה, הצליח בכח הכישוף לתלות את עגלי הזהב של ירבעם בין שמים וארץ ולשים בפייה את שני הדברות האלה: אנכי ולא יהיה לך אלהים! וראו בהקשר זה גם את דברינו **אלוהי האלהים** בפרשת עקב.

קְדוּשׁוֹ לְבֹזֵה נֶפֶשׁ לְמִתְעַב גּוֹי לְעֶבֶד מְשֻׁלִּים מְלָכִים יִרְאוּ וְקָמוּ שָׂרִים וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לְמַעַן ה' אֲשֶׁר נֶאֱמָן קִדְשׁ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְחָרְךָ: " (ישעיה מט ז).¹⁴

משל לעץ נאה שהיה נתון בבית המרחץ, נכנס פרופסיטוס¹⁵ לרחוץ הוא וכל עבדיו ודישו את העץ. וכן הפגאנים¹⁶ וכן כל אחד ואחד מהן (מתאווים לפסוע לפניו). לאחר ימים שלח פרוטומי¹⁷ שלו לאותה מדינה, שיעשה לו איקונין, ולא מצאו עץ חוץ מאותו שהיה במרחץ. אמרו האומנים לשלטון: אם מבקש אתה להעמיד האיקונין, הבא את העץ שיש במרחץ שאין לך טוב ממנו. הביאוהו ותקנו אותו כראוי ונתנוהו ביד צייר וצייר את האיקונין עליו והעמידה בתוך הפלטין. בא השלטון וכרע לפניו וכן דוכוס וכן אפרכוס וכן הפרופוסיטון וכן הלגיונות וכן דימוס וכן כולם. אמרו להן אותן האומנים: אתמול הייתם מדיישים את העץ הזה במרחץ, ועכשיו אתם משתחווים לפניו? אמרו להם: אין אנו כורעים לפניו בשבילו אלא בשביל פרוטומי של מלך שהיא חקוקה עליו.¹⁸ כך אומרים אנשי המלכים: עד עכשיו היינו עושים בישראל מה שאי אפשר, שנאמר: "לבוזה נפש למתעב גוי" ועכשיו לישראל אנו משתחווים? אומר להן הקב"ה: הן, בשביל שמי שכתוב עליהם, שנאמר: "למען ה' אשר נאמן". וכן משה אומר: "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" (דברים כח ז).¹⁹

איכה רבה פתיחתא, סוף סימן כד

... באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: ... ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי [לאה] ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן, מפני מה קנאת לעבודה זרה שאין בה ממש והגלית בני, ונהרגו בחרב, ועשו אויבים בהם כרצונם! מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ואמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן.²⁰

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: עוד על בול העץ שהיו הכל דורכים עליו ועשו ממנו איקונין למלך, ראה בראשית רבה ח ח ביצירת האדם: "משל למלך שהיה מטייל בפתח פלטין שלו, וראה בולרין (גוש אבן) אחת מושלכת. אמר: מה נעשה בה? מהם אומרים: דימוסיות (בנייני ציבור) ומהם אומרים: פריבטאות (בתי מרחץ). אמר המלך: אינדרטין אני עושה אותה, מי מעכב?". השווה בין שני משלים אלה.

¹⁴ המדרש שם מתאר את תקוות העם לגאולה מאדום (רומא) בהסתמך על גאולת מצרים ומתאר איך לעתיד לבוא כל גדולי מלכויות הגויים ישתחוו לפני כל אחד ואחת מישראל כי שם ה' נקרא עליו. ראה שם במדרש איך הכל מתחיל מהציווי "החודש הזה לכם" שבתחילת פרק יב בספר שמות. אבל כאן עושה המדרש תפנית מאד מפתיעה למשל המתאר את העולם הפגאני באופן שאולי לא היינו מצפים לו. והחיבור עם המדרש הקודם ברור למדי.

¹⁵ נציב, מושל Praepositus.

¹⁶ האנשים הפשוטים, ההדיוטות.

¹⁷ פסל דמות ראש אדם וחלק עליו של החזה. מי שלח? כנראה מושל גבוה יותר.

¹⁸ ראה גם בהמשך המדרש שם בסימן כב על המחצב מול הנחצב והטבלה מול הצורה. עבודה זרה היא באיקונין, בסמל ולא בחומר. ראה דברי ישעיהו הנביא המזלזל בעבודת כוכבים שלוקחת עצם מטריאלי ועושה ממנו אלוהות: "חֲצִיזוֹ שֶׁרַף בְּמוֹ אֵשׁ עַל חֲצִיזוֹ בְּשֶׁר יֵאָכֵל יִצְלָה צְלִי וַיִּשְׁבַּע אֵף יָחַם וַיֹּאמֶר הָאֵחַ חַמּוֹתַי רְאִיתִי אֹרֶ: וּשְׂאֲרֵיתוֹ לְאֵל עֲשֵׂה לְפָסְלוֹ יִסְגֹּד יִסְגָּד לוֹ וַיִּשְׁתַּחֲוּ וַיִּתְפַּלֵּל אֵלָיו וַיֹּאמֶר הַצִּילֵנִי כִּי אֵלֵי אַתָּה ... וְלֹא יֵשִׁיב אֵל לְבוֹ וְלֹא דַעַת וְלֹא תְבוּנָה לְאִמֵּר חֲצִיזוֹ שֶׁרַפְתִּי בְּמוֹ אֵשׁ וְאֵף אֶפִּיתִי עַל גְּחֻלֵּי לֶחֶם אֲצַלָּה בְּשֶׁר וְאֵכֵל וַיִּתְרוּ לְתוֹעֵבָה אֲעֲשֶׂה לְבוֹל עֵץ אֶסְגֹּד" (ישעיהו פרק מד טז-יט, ראה כל התיאור הציורי שם). במעין תמונת ראי לדברים אלה, מציג מדרש זה עמדה הפוכה, שיש בה כמעט סניגוריה על עבודת כוכבים! נראה שמדרש זה מצטרף לשורה של מדרשים שראינו במקומות אחרים, המייצגים גישה מעמדה של כוח של חז"ל והאמונה המונותיאיסטית, כלפי העולם הפגאני ההולך ושוקע וכבר אין בו סכנה ותחרות של ממש. אין בו ממש, וכבר נשחט יצר הרע של עבודה זרה (עבודה זרה יז ע"ב, יומא סט ע"ב). מה שגורם לישעיהו בבית ראשון לעמוד ולזעוק, כבר לא גורם להתרגשות (תיאולוגית) בבית שני.

¹⁹ ושוב החזרה המפתיעה לאנלוגיה של האיקונין (פרוטומי) של עבודה זרה עם שם ה' שייקרא בראש כל אחד ואחת מישראל לעתיד לבוא. מה גדול ומפתיע ממי, המשל או הנמשל?

²⁰ ראה מדרש נפלא זה שם בפתיחה לאיכה רבה! רחל מצליחה לעורר את רחמי הקב"ה היכן שהאבות, משה, ירמיהו וכל האחרים לא הצליחו. על מה אתה כועס? היא אומרת. במי או במה אתה מקנא? אני בשר ודם התגברתי על יצר הקנאה שבי ואתה, מלך חי וקיים, אל רם ונשא, לא תעשה כן? לצד הרגש הברורי, הצלחתה של רחל מבוססת על חזרה לטענתו של משה: "אין בה ממש"! אז בסופו של דבר, הטיעון שעבודה זרה אין בה ממש היא טענה דצינואלית פילוסופית או רגשית אמוציונלית? האם זו "טענה שיש בה ממש"?